

ŁOJ (131) sb m

łój, łoj-.

sg N łój (16). ◇ G łoju (45), Łoja (1). ◇ A łój (30). ◇ I łojem (34); -em (13), -(e)m (21). ◇ L łoju (2). ◇ pl [N łoje. ◇ G łoj(o)w.] ◇ A łoje (3).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVII – XVIII w.

1. *Tłuszcz zwierzęcy (przeważnie z bydła rogatego) używany głównie do celów leczniczych (1 r. o tłuszczu z kury); sebum, sebum Mącz, Calep, Cn; adeps BartBydrg, Mącz; sepum Mymer¹ (128) : Mymer¹ 27; gdy Baranowi łoiem nerki wżytki obroftą/ Tedy zdechnie. FalZioł IV 1d; Loy też na każde iadowite wkąfzenie y na vraz dobry ieft. FalZioł IV 5d; Loiem z nyrek iego [lwa] kto fie pomaże/ vciekaią przed nim wilczy. FalZioł IV 12a, I 71a, II 18b, V 112v; then zid kupil then loy hu ich sąsiadoff trzinascie kloth na hyma Macziey hyvanoff Rynke ZapWar 1537 nr 2494, 1537 nr 2494 [2 r.]; LibMal 1545/96 [2 r.], 1553/172v [4 r.]; Mięśa áby nie pożywáli nieczyftego dobytká/ ale ktore są czyfte/ iáko Woł/ Owca/ Kozá/ Ieleń/ Báwoł/ Zubr/ y ine kthore žuią á maią łoy w łobie y kopytá rofpadłe/ ty mogą ieść [Vulg Lev 11/3] BielKron 36v; Mącz 384b, [390]b [4 r.]; Nátłuz [!] iádr orzechów łáfkowych z łolą á z łoiem vgniłym/ á ná ránę przykádáy. SienLek 151v, 166v, 172, 190v, Vvv; BudBib Lev 7/3; Lodzie/ Czołny z Zubrowych fkor dziwnie fzywáli/ A fzwyy dla prześcia wody/ łoiem nácieráli. StryjKron 250; GórnRozm 89; Calep 959b [2 r.], 976a; GostGosp 70; GostGospSieb +4; GostGospPon 168.*

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy zwierzęcia [łoj + określenie (49), określenie + łoj (8)] (57): Loy bykowy z wołkiem á z żywicą każdą twardość odmiękcza FalZioł IV 13a; Wezmi pfięgo fadła/ kozłowego łoiu/ niedzwiedziego fadła/ dijalteiey (z apteki) wżytkiego rowne części FalZioł V 109, I 71c [2 r.], 134a, 143a, II 20a, IV 5d (25); Adeps Bovinus. Wołowy łoy. Mącz 3c; Albo łoy kozłowy/ á málinowy fok/ z miodem fmaż/ á tym pomázuy. SienLek 128v; Weźmi kwiećia wierzbowého/ á nátlucz go ze pśim fádłem/ lepiéy s kokofzym łoiem SienLek 171v, 62, 73v, 79, 93 [2 r.], 93v (30); BudBib 1.Reg 15/22.

W połączeniach szeregowych z nazwami substancji o podobnych właściwościach (32): wołk y łoy rozpućci/ á gdy fie rozpućci, wlać tham oliwę FalZioł II 20c; Wezmi fadła wieprzowego/ łoiu ofłowego/ fadła łazwczowego, tego troyga rowno ołm łotow FalZioł V 103; Wezmi żywicze fofnowey/ wołku/ łoiu bykowego/ wżythkiego rowno fzeć vncij FalZioł V 109v, III 36b, IV 5b, 13a, 20b, V 101v (15); W obozye ich [Niemców] álbo w fłankach/ nalezyone były rozmáité przypáwy [!] ná Polaki/ płotná łoiem z żywicą á z wołkiem nápućczáne ku męczeniu Polakow BielKron 384v; tedy káždido y żywicę fłucz/ á gothowé prochy wfypáć/ gdy fye wołk z łoiem v ognia rofpućci SienLek 128; Weźmi fádłá zdebiowého/ álbo iáscowého/ kiernożiégo/ á lepfzé dżikiého/ łoiu ieleniégo/ álbo kozłowego/ wołku iárzęcégo/ żywice bialey SienLek 128; álbo w ocie [warzyć] łoy ćielęcy/ fżpik z kości ćielęcych/ á tym ie pomázuy. SienLek 128v, 62, 93v, 123v, 150, 171v (14); á niechay ma pochodnią w ręku fwoich/ to ieft/ áby palił á kurzył wołkiem/ ábo łoiem/ ábo żywicą/ przed Máiefátem Pána fwego. RejPos 345v; ModrzBaz 34v.

W charakterystycznych połączeniach: łoj czynić (2), sprzedać (3), rozpućcić (3), (s)palić (5), zbierać, włożyć, roztopić, spieniężyć; łojem karmić, kurzyć, nacierać (natarty), (na)mazać (3),

napuszczać, obrastać, ociekać, podmazować, pomazać się; z łożem mieszać; łoż barani (3), bydlęcy, bykowy (3), cielęcy (3), jeleni (13), kokoszy, kozi (2), koziący kozłowy (23), osłowy, owczy (2), skopowy (3), wołowy (7); łoż jelitny, ugniły (2); kamień łożu (2), kłoda, sztuka.

Wyrażenie: »smalcowany [= przetopiony] łoż« [szyk 2:1] (3): ZapWar 1537 nr 2494 [2 r.]; Smalczowany łoż z Rożą zmieszany/ krofty na nocz bolące oddala FalZioł IV 6a.

Szereg: »łoż kozi albo tuk« (1): Loy kozi albo tuk nad inŹe ieft nalepŹy/ tak Źe y kozłowy FalZioł IV 6b.

Wyrażenie przyimkowe: »do łożu« [o przypiekaniu ciała świecą na torturach] (1): Gdy ták złoczyńcá będzie ćierpliwy w tym boiu: IuŹ tu muŹi do ognia/ iuŹ muŹi do łożu. IuŹ poydą według prąw z WoytowŹkich wyrokow/ Prawdy fię wywiáduiać/ z świecámi do bokow. KlonWor 39.

W przen (2) : A Źadnýby wiecznie iuŹ odmiány Nieznał był móy lud wybrány: Lóy by byli ná zboŹu zbiéráli [et cibavit eos ex adipe frumenti Vulg Ps 80/17]/ Miód z opoki twárdéy íłáli. KochPs 123; íynom twym dóbr hoyność wielką zgotował. Który pokoiem wŹłał twoie gránice/ A ćiebie łożem karmi tłuŹtý pŹenice [adipe frumenti Vulg Ps 147/14]. KochPs 213.

Przen: Dostatek, dobrobyt (1) : Łoim íwym ząwárli fię [Adipe suo clauserunt]/ wŹty íwemi mowia pyŹzno. BudBib Ps 16/10.

a. bibl. O starotestamentowych ofiarach całopalnych (12) : A łoż [adipem] y ogon y wŹŹyŹtkę tłuŹtość ktora obraŹta koło wnątrza/ odzieckę teŹ wątroby/ y dwie nerce z łożem [duos renes cum adipibus] ich/ y plec prąwą/ oddzielił. Leop Lev 8/25, Lev 8/16; nerki z łożem/ czepek/ y ine wnątrzości s tłuŹtym ípalił ná ołtarzu zá grzechy BielKron 38; BudBib Lev 7/3 [2 r.].

Zwrot: »łoż (s-, za)palić« = adipem adolere Vulg; adipem suffire facere PolAnt [szyk zmienny] (5): A łoż kthory był około wnątrza/ y odzieckę wątrobną/ y dwie nerce z łożem ich/ zápalił w ołtarzu [Adipem vero, qui erat super vitalia, et reticulum iecoris duosque renunculos cum arvinulis suis adolevit super altare] Leop Lev 8/16, Lev 8/20; iedno wtem rozność byłá/ Źe inŹe bydlę wŹzytko/ okrom tylko íkory/ palono/ inŹzego lepak bydlęciá tylko łoż palono. BudBib b4v; A ofiarownik kropić będzie krwiá ná ołtarz Iehowy v drzwi namiotu zgromádzienia/ y palić łoż ná wonność słodkości Iehowie [suffire faciet adipem in odorem quietis Domino]. BudBib Lev 17/6, Num 18/17.

W porównaniu (1): Ale vpadku nie wydą złoŹliwi: A którykolwiek pánu íye przećiwi/ Iáko łoż tłuŹtý ofiáry zniŹczieie/ A proŹto z dymem zaráz wywetrzeie. KochPs 53.

b. Fraza: bibl. »miecz, ziemia utłuŹci się od krwi i od łożu« = obraz zagłady (3) : Miecz Iehowy nápełnił fię krwie vtłuŹcił fię od łożu [incrassatus est ex adipe]/ ode krwie báránow y kozłow/ od łożu nerek báránich [ex adipe renum arietum]. BudBib Is 34/6; I z niđą iednorozcowie zniemi y ćielcy z wielmoŹnemi/ y vpije fię ziemiá ich krwie/ á piaŹek ich od łożu vtłuŹci fię [et pulvis eorum ex adipe impinguabitur]. Bo dzień pomŹty (ieft) Iehowy BudBib Is 34/7.

c. [Przen:

Zwrot: »dobywać [w kim] łożu« = mieć stosunek płciowy z kim: Źona na męŹa czeŹto się skarŹyła, Źe na kaŹdy rok, jak gąska, utyła; Przedsię od niego nie miała pokoju: Na kaŹdziuchną noc dobywał w niej łożu, Igrzyszczkiem to tam sobie nazywając, Onę niebogę ze snu przebudzając. Otwin(?)Erot 108.]

d. *Forma daniny (1)* : Plebanowi z Niepołomic bywają dawane na każdy rok cztery kamienie łoiu [!]/ y także [!] wiele wołku. *SarnStat* 378.

e. *Smar albo jeden z komponentów służących do uszczelniania obudowy maszyn i urządzeń technicznych (np. łój + siano itp.) (4)* : Y żelazo by namięzłże gdy sie uftawicznie á ciężko obraca/ pewnieby sie rychło zrobiło/ by mu theż nie odpoczywał álbo go łoiem nie podmázował. *RejZwierc* 15v; áby każdy Zupnik/ który kupi Zupy od Króla Ie^{go} M. był powinien także wiele wrócić foli/ iáko przyiął/ y także wiele łoiu [*salis in numero sepi JanStat* 40]/ y wżyftkich inych rzeczy *SarnStat* 375, 374, 376; [Item od stąp młynarz bierze i obraca to na oprawę młyńska, na łoje, żelaza etc. *LustrKraK* I 112; Item z koła stępnego nic nie dają, ale obracają wszystkie percepta na oprawę młyńską: łoje, oskardy, żelaza etc. *LustrKraK* I 233; Item tragarzom dają mniejszy łój, to jest rotnem, którzy rummy i wodę foldrują [...] A takiego łoiu mniejszego szychtae 120 citra ultra faciunt lap. 1. *LustrKraK* II 123, 94, 95 [2 r.], 122, 123].

2. [*górn. Komora w kopalni*: Góra Krolewska. – Stara, już wybrana i spustoszała – tylko w niej 3 komory zostały: [...], w których łojów 6 jeszcze stoi piecowych. *LustrKraK* II 94; Jest między stolniki w górach łojów królewskich 5, [...]. Item na te łoje królewskie zasadza urząd żupny parobki [...]. Przewiska tych łojów królewskich: Sponsa, Byczek, Goczałek, Głowa, Gninski. *LustrKraK* II 96-7, II 97, 121.]

3. *n-pers (3)* : Iakom ya slachethney annhy Czorky slachethnego stanysława Loya srokythk czyelesznye nyeszgalczyl [!] *ZapWar* 1534 nr 2407, 1505 nr 1961, 1534 nr 2359.

Synonim: tłustość.